

UNIVERSITEIT UTRECHT

SREBRENICA IN HERINNERING

ERKENNING EN ONTKENNING VAN GENOCIDE

LISANNE NENDELS

Opleiding: Taal- en Cultuurstudies

Begeleider: E.H. Meinema

Tweede beoordelaar: Dr. N. Landman

01-08-2016

ABSTRACT

Deze scriptie onderzoekt in welke mate er sprake is van erkenning en ontkenning van de genocide in Srebrenica, in de manier waarop hierover wordt gesproken door de Servische overheid, twintig jaar na dato. Dit wordt onderzocht aan de hand van officiële artikelen, persberichten en verklaringen afkomstig van Servische overheidswebsites. In het eerste deel van het onderzoek zal de historische achtergrond van het conflict in voormalig Joegoslavië besproken worden, waarbij extra aandacht besteed zal worden aan de relatie tussen Serven en Bosniërs, de rol van religie in de oorlog en belangrijke politieke ontwikkelingen. Het tweede deel van het onderzoek zal zich focussen op de Servische erkenning en ontkenning van genocide in de periode tien jaar na de genocide en twintig jaar na de genocide, om vervolgens te onderzoeken of er verandering te zien is in de manier waarop er door de Servische overheid over de gebeurtenissen in Srebrenica gesproken wordt.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1 Inleiding	4
1.1 Onderzoeksmethode en hoofdstukindeling	5
2 Geschiedenis van Bosnië Herzegovina	7
2.1 Voorafgaand aan de Bosnische oorlog.....	7
2.2 De Bosnische Oorlog (1992 – 1995).....	11
2.3 De Val van Srebrenica	13
3 Servische ontkenning en erkenning.....	15
3.1 Tien jaar na Srebrenica	15
3.2 Twintig jaar na Srebrenica	17
4 Conclusie	27
Bibliografie.....	29

Voorwoord

Sinds het eerste jaar van mijn bachelor Taal- en Cultuurstudies interesseer ik mij al in de Bosnische oorlog. Het is daarom niet gek dat toen ik een onderwerp moest kiezen voor mijn bachelor eindwerkstuk, dit een van de eerste onderwerpen was waar ik aan dacht. De interesse is ontstaan doordat ik bevriend raakte met iemand die als jong meisje met haar ouders en broertje gevlucht is uit Servië omdat ze moslim zijn. Deze interesse zette zich voort toen ik een presentatie en een paper moest maken voor het vak Religie en Conflict, wat de eerste keer was dat ik meer onderzoek deed naar de Bosnische oorlog. Vooral de gebeurtenissen rondom de val van Srebrenica vond ik interessant en deze interesse is daarna ook niet meer verdwenen. Toen ik hier meer over ging lezen kwam ik erachter hoe ingewikkeld het hele conflict was en dat is me tijdens mijn studie het meeste bijgebleven.

Bij het specificeren van mijn onderwerp wist ik al snel dat ik me bezig wilde houden met de huidige situatie in Servië en Bosnië, waarbij de focus van mijn onderzoek Srebrenica zou zijn. Omdat er al veel onderzoek naar de Bosnische oorlog is gedaan was het moeilijk een onderdeel te vinden waarmee ik nog kon bijdragen aan de wetenschap, maar dankzij het onderzoeksseminar dat ik dit jaar gevolgd heb bij Daan Beekers, kwam ik er uiteindelijk toch aan uit. Het verloop van mijn onderzoek is niet zonder vallen en opstaan gegaan, maar ik kan met enige trots bij deze dan toch mijn onderzoek presenteren.

1 Inleiding

Deze scriptie zal onderzoeken in hoeverre er sprake is van erkenning en ontkenning van de genocide door Servië in de manier waarop er door de Servische overheid gesproken wordt over Srebrenica. Ook zal de rol van religie hierin onderzocht worden, met name de rol van de Servisch orthodoxe kerk. Hierbij is mijn onderzoeksvraag: “In hoeverre is er van 1995 tot heden verandering te zien in de erkenning en ontkenning van de genocide in Srebrenica in de manier waarop die herinnerd wordt in de Servische politieke sfeer en welke rol speelt religie hierin?”

In de bestaande literatuur over hoe Srebrenica door Servië herinnerd wordt, staat weinig over religie, terwijl religie wel een grote rol speelde in het de Bosnische oorlog. Of en hoe religie een rol speelt in de nasleep ervan, was mij bij het beginnen van mijn onderzoek dus nog onbekend. Bij mijn minor Genderstudies is een van de belangrijkste aspecten bij het doen van onderzoek het rekening houden met ‘intersectionaliteit’, wat kort gezegd inhoudt dat je rekening houdt met alle verschillende factoren die een rol spelen in datgene wat je onderzoekt en dat deze factoren dus ook kunnen overlappen. Nu speelt dit sowieso een rol in Servië en Bosnië-Herzegovina. Zo is bijvoorbeeld moslim-zijn sinds het regeren van dictator Tito gebonden aan etniciteit. Dit maakt het onderzoeken van de rol van religie waarschijnlijk wel lastig, maar is mijns inziens een factor waar wel rekening mee moet worden gehouden. Wat ik mij voornamelijk afvraag, is in hoeverre de Servisch orthodoxe kerk een rol speelt in de manier waarop Srebrenica herinnerd wordt. Oefenen zij bijvoorbeeld invloed uit op de Servische overheid en de manier waarop er door hen gehandeld en gesproken wordt met betrekking tot Srebrenica? Stimuleren zij de erkenning van genocide en de rol die de Servische overheid heeft gehad in het conflict, of is er juist sprake van het tegenovergestelde?

Zoals in het voorwoord al vermeld is, ben ik in mijn zoektocht naar een geschikt onderwerp en probleemstelling, een artikel tegengekomen van Jelena Obradovic-Wochnik: ‘Knowledge, Acknowledgement and Denial in Serbia's Responses to the Srebrenica Massacre’. In dit artikel bespreekt Obradovic-Wochnik op welke manier er in Servië sprake is van ontkenning van de genocide in Srebrenica. Zij concludeert dat de ontkenning van Servië geen eindproduct is van het niet kunnen erkennen van de gebeurtenissen die in Srebrenica hebben plaatsgevonden, maar juist het begin is van een acceptatieproces. Hiervoor geeft zij als reden dat er sprake is van ontkenning, omdat de gebeurtenissen gezien worden als een onwenselijk, moreel verkeerde gebeurtenis en iets dat tegen de cultuur ingaat.¹ In dit onderzoek spreekt zij voornamelijk over de periode rondom de tienjarige herdenking van de genocide in Srebrenica. Aangezien deze genocide vorig jaar twintig jaar geleden was, lijkt het me interessant om een soortgelijk onderzoek te verrichten, maar dan dus weer tien jaar later, en dit te vergelijken. Echter, in haar onderzoek besteedt Obradovic-Wochnik niet veel aandacht

¹ Obradovic-Wochnik, Jelena. ‘Knowledge, Acknowledgement and Denial in Serbia's Responses to the Srebrenica Massacre’, *Journal of Contemporary European Studies*. 17 (1), 2009, 71.

aan religie, waar ik in mijn onderzoek wel rekening mee wil houden, omdat religie wel een rol speelde in het conflict. Ik zal me verder voornamelijk richten op de politiek, waarbij ik de uitspraken die gedaan worden vanuit de Servische overheid wil onderzoeken. Ik denk dat het interessant is om te zien of er een bepaalde verandering is gekomen in dit proces van acceptatie dat zij beschrijft in de afgelopen tien jaar.

Het onderzoeken van de nasleep van een conflict is naar mijn mening van maatschappelijk belang omdat het kan helpen bij de wederopbouw van een land dat in oorlog is geweest. Ik denk dat men veel kan leren over de effecten van een oorlog op een land door te kijken naar hoe het herinnerd wordt door de politiek en de bevolking. Zoals Obradovic-Wochnik bijvoorbeeld in haar onderzoek concludeert, zijn de ‘strategieën van ontkenning’ van de genocide in Srebrenica door Servië de eerste stappen in het accepteren van de gebeurtenis als zijnde verschrikkelijk en niet geaccepteerd binnen de cultuur. Ik denk dat dit een belangrijke ontwikkeling is om te onderzoeken die niet alleen van maatschappelijk belang is (voor bijvoorbeeld beeldvorming van het land in kwestie voor buitenstaanders), maar ook van wetenschappelijk belang. Als de nasleep van vergelijkbare conflicten op eenzelfde manier onderzocht wordt, kunnen deze naast elkaar gelegd worden en zou hier eventueel een patroon in ontdekt kunnen worden. Ook is er, zoals ik al eerder heb genoemd, in het wetenschappelijk onderzoek naar de manier waarop Srebrenica herinnerd wordt door Servië, nog weinig rekening gehouden met religie, waar ik met mijn onderzoek aan hoop bij te dragen.

1.1 Onderzoeksmethode en hoofdstukindeling

Mijn onderzoek zal bestaan uit een aantal verschillende stappen. Ten eerste zal ik een weergave geven van historische ontwikkelingen in voormalig Joegoslavië die van belang zijn voor de context van mijn onderzoek. Dit is belangrijk om tot een beter begrip te komen van de huidige situatie in Servië. Hierin zal ik ook aandacht besteden aan de rol van religie in het conflict en de rol die religie speelt voor Serven en Bosniërs, aangezien dat de twee belangrijkste bevolkingsgroepen zijn die in mijn onderzoek een rol spelen. Ook zal ik in deze weergave van de geschiedenis aandacht besteden aan het tot stand komen van het Servische politieke systeem.

Na dit hoofdstuk over de geschiedenis van het conflict zal ik uiteenzetten wat er tot nu toe geschreven is over de erkenning en ontkenning door Servië van de genocide in Srebrenica. Hierbij zal ik me voornamelijk richten op het onderzoek van Jelena Obradovic-Wochnik, die ik eerder in dit hoofdstuk al genoemd heb. Om haar onderzoek meer aan te laten sluiten op mijn onderzoek, zal een korte aanvulling van eigen onderzoek naar een aantal officiële teksten hieraan toegevoegd worden, die op dezelfde manier onderzocht zal worden als de teksten van twintig jaar na de val van Srebrenica. Dit deel van het onderzoek zal zich voornamelijk richten op de periode tien jaar na de gebeurtenissen in Srebrenica.

Daarna zal er een hoofdstuk besteed worden aan de manier waarop er in de Servische politiek in 2015, dus twintig jaar na de val van Srebrenica, over de genocide gesproken werd in bijvoorbeeld toespraken door politici en officiële uitspraken. Ik zal hierin bijvoorbeeld letten op welke woorden er gebruikt worden als er verwezen wordt naar de gebeurtenissen in Srebrenica, zoals het al dan niet gebruiken van het woord ‘genocide’. Ook zal ik aandacht besteden aan hoe er door de overheid gehandeld wordt in situaties die betrekking hebben op Srebrenica. Hiervoor zal ik een aantal voorbeelden gebruiken die ik heb gevonden in rapporten van de ambassade van de Verenigde Staten in Servië, die jaarlijks uitgebreid verslag doen van de activiteiten van Servië onder andere met betrekking tot mensenrechten. Vervolgens zal ik de twee onderzochte perioden met elkaar vergelijken en hieruit een conclusie proberen te trekken. Daarbij zal ik me richten op eventuele veranderingen in de manier waarop er door Servië over Srebrenica gesproken werd en de manier van handelen door de staat. Tot slot zal er, zoals al eerder vermeld is, onderzocht worden wat de rol van religie is in de Servische politiek en of dit een rol speelt in de manier waarop er over Srebrenica gesproken wordt.

Deze rol van religie, met name die van de Servisch orthodoxe kerk, zal onderzocht worden aan de hand van een aantal nieuwsartikelen en uitspraken van andere wetenschappers. Hiervoor is gekozen vanwege het gebrek aan bruikbare bronnen direct afkomstig van bijvoorbeeld de Servische overheidswebsites en officiële websites van de Servisch orthodoxe kerk zelf. Ook zal kort aandacht besteed worden aan hoe er met de vrijheid van religie wordt omgegaan door de Servische overheid. Hierbij zal worden gekeken in welke mate er sprake is van gelijke behandeling van Servisch orthodoxen en Bosnische moslims.

2 Geschiedenis van Bosnië Herzegovina

Om te begrijpen wat er is gebeurd in Srebrenica in 1995, is een korte weergave van de Bosnische Oorlog en hoe die ontstaan is vereist. Deze begon in 1992 en eindigde in 1995, hetzelfde jaar als de val van Srebrenica plaatsvond. Er zijn verschillende aanleidingen te noemen voor het ontstaan van het conflict, die zowel politieke, religieuze en sociale aspecten bevatten. Een van deze aanleidingen was dat Bosnië-Herzegovina zich onafhankelijk wilde maken van (nu voormalig) Joegoslavië, maar dat de Bosnische Serven dit wilden voorkomen.² De drie grootste bevolkingsgroepen die op dat moment in Bosnië leefden, waren de Bosnische Serven, Bosnische Kroaten en Bosnische Moslims (ook wel Bosniaks genoemd).

2.1 Voorafgaand aan de Bosnische oorlog

Al eeuwenlang hebben er conflicten tussen de Serven en de Bosnische Moslims plaatsgevonden. Om de Bosnische Oorlog die van 1992 tot en met 1995 plaatsvond en de spanningen tussen Serven en Bosniërs die ook nu nog aanwezig zijn beter te begrijpen, moeten we nog een stukje verder de geschiedenis in. Het ontstaan van de spanningen tussen de Serven en de Bosnische Moslims is terug te leiden naar de tijd waarin de Ottomanen de macht hadden in de Balkan. Serviërs waren aan de Ottomanen hun rijk kwijtgeraakt en een deel van de Slavische bevolking had zich bekeerd tot de islam, wat door de Serven als verraad werd gezien. Toen het Ottomaanse Rijk begin 19^e eeuw de macht over de Balkanprovincies aan het verliezen waren, begonnen de Serven zich te verzetten tegen de macht van het Ottomaanse Rijk, onder andere met de eerste Servische opstand in 1804.³ Zij streefden met deze opstand naar volledige onafhankelijkheid en vormden daarmee een bedreiging voor de macht van Ottomanen. Door de Ottomanen (en de Bosnische Moslims) werd daarop wraak genomen door Servische dorpen te plunderen en geweld te gebruiken tegen Servische bevolking en leiders. Ook waren er dat jaar veel Moslims die de Drina overstaken om van Servië naar Oost-Bosnië te vluchten, waar op dat moment sprake was van een anarchie.⁴ Deze gebeurtenissen zouden nog lang in het collectieve geheugen blijven, wat later in dit hoofdstuk nog aan bod zal komen.

Waarom het zo belangrijk is om de geschiedenis beter te begrijpen voor het analyseren van de huidige situatie, is omdat collectieve herinneringen en epische verhalen onder de bevolking van voormalig Joegoslavië belangrijk zijn. Ger Duijzings bespreekt dit in zijn boek *Geschiedenis en herinnering in Oost-Bosnië*, waarin hij wijst op de waarde die epische verhalen hebben voor de

² Hall, Richard. *War in the Balkans: an encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2014, 45.

³ Duijzings, Gerlachus. *Geschiedenis en herinnering in Oost-Bosnië: De achtergronden van de val van Srebrenica*. Boom, Amsterdam, 2002, 18.

⁴ Duijzings 2002, 18-19.

bevolking. Hij argumenteert zelfs “dat er een onlosmakelijk verband bestond tussen de epische gedachtewereld van Bosnisch-Servische plattelandslieden en politici en het geweld tegen de Moslimbevolking”. Een voorbeeld dat hierop wijst is volgens hem een toespraak van Mladić waaruit bleek dat die de verovering van Srebrenica zag als “wraak voor de nederlaag tegenover de *dahi's*”.⁵ Daarnaast noemt Duijzings nog dat er vanaf het begin van de Bosnische oorlog rechtvaardiging werd gehaald uit de mythologie rond Kosovo. Deze mythologie heeft met name betrekking tot de slag bij Kosovo, die in 1389 plaatsvond, waarbij de Serven de strijd met de Turken verloren. Hiernaar verwees Mladić in een toespraak op 28 juni 1995 die hij hield aan zijn soldaten. “[De] Servische oorlogsdaden in Bosnië werden uitgelegd als een poging om wraak te nemen voor Kosovo en de geschiedenis ongedaan te maken”, aldus Duijzings. Hij vervolgt:

“Het belang van de Kosovo-mythe als rechtvaardiging in de Republika Srpska kwam het sterkst tot uiting door het instellen van *Vidovdan* als de officiële feestdag voor het Bosnisch-Servische leger aan het begin van de oorlog (1992), en werd ook weerspiegeld in het feit dat Mladić door veel Bosnische Serven werd beschouwd als een moderne Lazar (de Servische legerleider tijdens de slag bij Kosovo), een soort epische held, die een nieuwe heilige oorlog tegen de ‘Turken’ voerde.”⁶⁷⁸

Een andere belangrijke ontwikkeling in de geschiedenis van Servië en Bosnië, is hoe religie, etniciteit en nationaliteit steeds meer één werden. Ook deze ontwikkeling is terug te leiden naar de tijd waarin de Ottomanen de macht hadden in de Balkan, omdat men daar al steeds duidelijker het onderscheid tussen de verschillende bevolkingsgroepen ging maken aan de hand van religie. Je zou zelfs kunnen zeggen dat de bevolking hun religieuze identiteit meer als nationaliteit zagen dan het land of gebied waar ze vandaan kwamen. Duijzings beschrijft dit fenomeen heel duidelijk in zijn boek. Hij zegt: “Zelfs tijdens de twintigste eeuw, toen Bosnië deel uit ging maken van Joegoslavië, bleef de etnische identiteit van de Bosnische Moslims onduidelijk van aard: sommige beschouwden zichzelf als

⁵ Duijzings 2002, 23.

⁶ De feestdag *Vidovdan* (28 juni) die Duijzings hier noemt, is een christelijke feestdag in Servië, die de dag van sint Vitus is, maar ook een herdenkingsdag is voor Lazar. Lazar was zoals hiervoor al is uitgelegd een Servische legerleider tijdens de slag bij Kosovo, maar ook een Servische prins was “die zijn leven opofferde voor het geloof” (Husicic, Jamie. ‘28 juni’, *Slavische Studies*. Wordpress, 2013. Via <https://slavischestudies.wordpress.com/2013/10/13/28-juni/> 14-07-2016.)

⁷ Met ‘Turken’ werd vaak verwezen naar de Bosnische Moslims, wat terug te koppelen is naar de tijd van de Ottomaanse heerschappij, omdat de Bosnische Moslims door de Bosnische Serven gezien worden als de ‘afstammelingen van de Turkse onderdrukkers’ (Duijzings 2002, 23) en hiermee nog een voorbeeld is voor het vasthouden aan het verleden door de Bosnische Serven.

⁸ Duijzings 2002, 23.

Serf, Kroaat of Joegoslaaf, andere als Bosniër of ‘Turk’.”⁹ Hier voegt hij een voorbeeld aan toe van een Bosnische Moslimleider genaamd Alija Izetbegović. Die vertelde ooit in interview dat hij zichzelf “had uitgegeven voor Sef”.¹⁰ Ook legt hij uit hoe in de tijd van de Ottomanen iemands religieuze achtergrond belangrijker was dan hun etniciteit en dat moslims hierdoor een “bevoorrechte groep binnen de maatschappij” vormden.¹²

Na de Tweede Wereldoorlog, in de tijd dat Josip Broz Tito regeerde in Joegoslavië, leefden Serven en Bosniërs, hoewel in vrede naast en met elkaar, grotendeels gescheiden levens en etniciteit en religie waren grotendeels versmolten met elkaar. Dit was vooral het geval in de dorpen, in de steden leefden de bevolkingsgroepen meer door elkaar. Er waren veel dorpen die voornamelijk uit Moslims of Serven bestonden. Tito stimuleerde het contact tussen deze bevolkingsgroepen wel, door bijvoorbeeld te proberen “de rol van religieuze gemeenschappen en de geestelijkheid terug te dringen”¹³. Een belangrijke ontwikkeling met betrekking tot de manier waarop er naar nationaliteit versus religieuze identiteit en etniciteit werd gekeken vond plaats vanaf 1971:

“In 1971, “Muslims by nationality” or “Bosniaks” were recognized by the Yugoslav authorities. Previously, many had identified themselves as “Muslim Serbs,” “Muslim Croats,” or simply as “Yugoslavs.” “Yugoslavia” means “land of the South Slavs.” Hungarians and Albanians, who are not Slavs, were granted autonomy in 1974.”¹⁴

Het moslim-zijn werd dus erkend door de Joegoslavische autoriteiten als nationaliteit, waarvoor ook vaak de term Bosniak werd gebruikt. Zoals ook weer blijkt uit het voorgaande citaat is de onduidelijkheid die er hiervoor vaak was over de manier waarop de Bosnische moslims zichzelf identificeerden.

Onder Tito’s bewind leefden de verschillende bevolkingsgroepen, ondanks dat zij grotendeels gescheiden levens leidden, in vrede naast elkaar, maar na zijn dood in 1980 liepen de spanningen op. Dit kwam mede doordat de economie weer inzakte door de wereldwijde economische crisis, waar de Joegoslavische politiek niet op berekend was. Serven voelden zich ongelijk behandeld, waar Slobodan Milošević op inspeelde tijdens zijn machtsperiode. In zijn boek schrijft Duijzings: “De Servisch-

⁹ Duijzings 2002, 28.

¹⁰ Duijzings 2002, 28.

¹¹ Een ander voorbeeld hiervan is dat een aantal mensen die ik ken die in Servië geboren zijn, omdat ze moslim zijn vaak zeggen dat ze Bosnisch zijn.

¹² Duijzings 2002, 29.

¹³ Duijzings 2002, 77.

¹⁴ Schwartz, Stephen. ‘The Srebrenica Massacre, 20 Years On’, *The Weekly Standard*, 2015. Via <http://www.weeklystandard.com/the-srebrenica-massacre-20-years-on/article/987157> 02-06-2016.

orthodoxe kerk liet zich als eerste openlijk over deze kwestie uit en schilderde het conflict in de provincie af als een hernieuwde strijd tussen het christendom en de islam.”¹⁵

In 1989 viel het communisme in Oost-Europa, wat ook effect had op Joegoslavië. Daar was sprake van een één-partijsysteem waar in 1990, met de komst van democratisering en liberalisering, een einde aan kwam.¹⁶ Vanaf dit jaar kwamen er dus meerdere partijen, hoewel op dit moment niet alle soorten partijen – etnische en religieuze partijen – waren toegestaan.¹⁷ Dit vormde op dat moment voor Bosnië niet echt een probleem, maar het verbod op deze partijen werd in datzelfde jaar alsnog opgeheven. Daardoor werden er nieuwe partijen opgericht, zoals de Moslimpartij *Stranka Demokratske Akcije* (SDA), die de eerste was in Bosnië.¹⁸ Door leden van deze partij werd later weer de *Muslimanska Bošnjačka Organizacija* (MBO) opgericht. Duijzings stelt in zijn boek dat de populariteit van de SDA tijdens de verkiezingen van november 1990 “in de eerste plaats om nationalistische gevoelens en het verdedigen van de Bosnische Moslimidentiteit [ging], en niet om de islam.”¹⁹ Hierbij doelt Duijzings op de islam als nationale identiteit en niet als religieuze, zoals we eerder dit hoofdstuk gezien hebben.

Andere belangrijke nationalistische partijen die in Joegoslavië werden opgericht waren de *Srpska Demokratska Stranka* (SDS) en de *Hrvatska Demokratska Zejednica* (HDZ) die beiden ook in 1990 werden opgericht. Met de opkomst van deze drie partijen en de verkiezingsbijeenkomsten die georganiseerd werden, werd al snel duidelijk dat de spanningen tussen de bevolkingsgroepen nog erg aanwezig waren. Zo waren er bijvoorbeeld veel Serven aanwezig bij een bijeenkomst van de SDS, die toen ze door Moslimdorpen reden met messen zwaaiden en mensen angst aanjaagden²⁰, aldus Duijzings. Ook de opkomst van Moslims bij de SDA-bijeenkomsten was groot. Uit de sfeer die er hing op dit soort bijeenkomsten bleek dat de spanningen hoog waren opgelopen tussen de bevolkingsgroepen, en dat het waarschijnlijk niet lang zou duren voor het tot geweld zou overgaan.²¹

Dat nationalisme heel belangrijk was voor de bevolking in die periode, blijkt onder andere uit dat deze drie partijen het grootste deel van de stemmen kregen tijdens de verkiezingen eind 1990. Zij vormden een coalitie, die in 1991 alweer uit elkaar zou vallen. Izetbegović, de partijleider van de SDA, was in die korte tijd president van Bosnië.²² Hij probeerde in samenwerking met de president van Macedonië Joegoslavië als een land te behouden, maar zij werden hierin door de Servische,

¹⁵ Duijzings 2002, 87.

¹⁶ Duijzings 2002, 101.

¹⁷ Duijzings 2002, 101.

¹⁸ Duijzings 2002, 102.

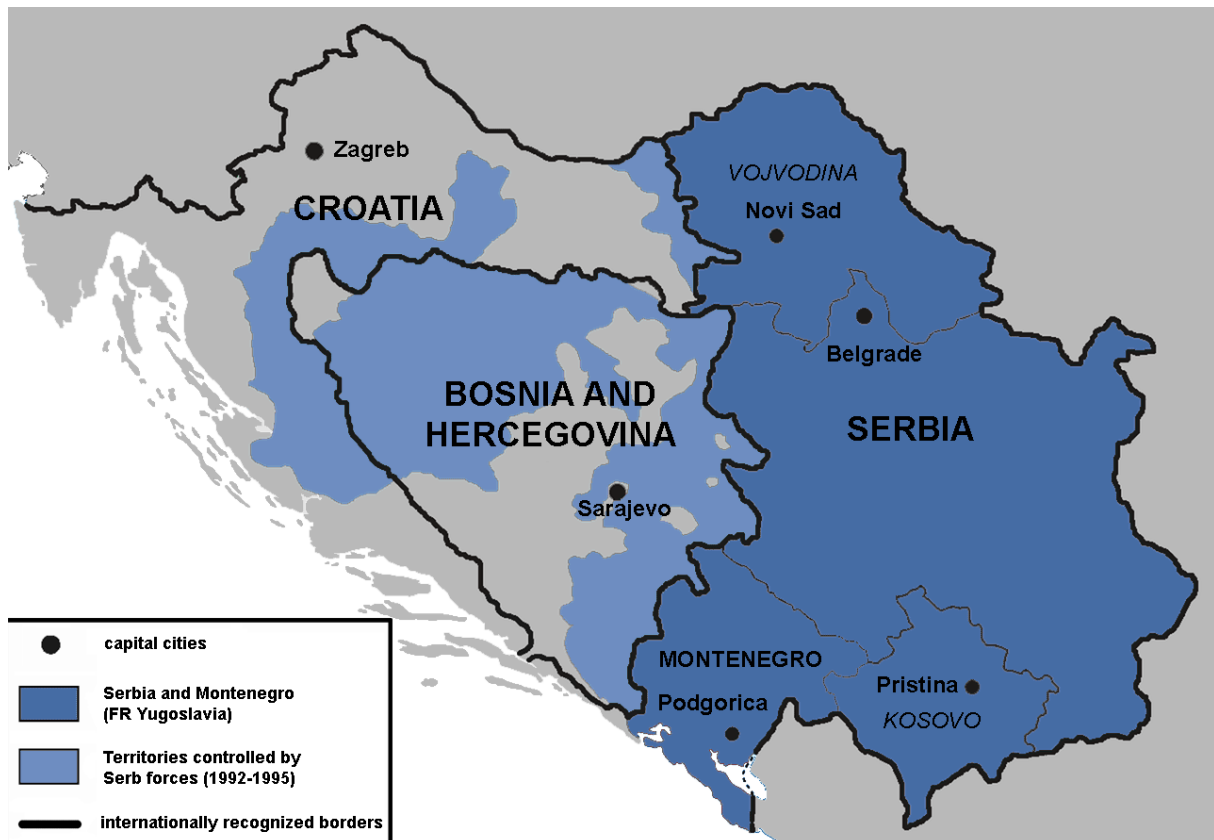
¹⁹ Bougarel, zoals geparafraseerd door Duijzings 2002, 104.

²⁰ Duijzings 2002, 107.

²¹ Duijzings 2002, 108.

²² Koller 2016.

Kroatische en Sloveense overheden tegengewerkt.²³ Kroatië en Slovenië waren in juni 1991 dan ook de eerste landen die zich onafhankelijk maakten van Joegoslavië.²⁴ Ondertussen groeiden de spanningen tussen de Moslims en de Serven nog steeds, mede door een aantal “nationalistische incidenten en vormen van symbolische oorlogsvoering, zoals het veelvuldige en nadrukkelijke gebruik van spandoeken en vlaggen, foto’s van extremistische leiders en andere nationalistische versieringen op bijvoorbeeld auto’s en bussen en in cafés en restaurants”²⁵, aldus Duijzings. In dat jaar brak er in Slovenië en Kroatië oorlog uit, wat zorgde voor nog meer spanningen tussen de Serven en Moslims in Bosnië.

1: De huidige verdeling van de gebieden in voormalig Joegoslavië.

2.2 De Bosnische Oorlog (1992 – 1995)

Wat uiteindelijk de druppel was die de emmer deed overlopen, was dat er in 1992 een referendum plaatsvond die de onafhankelijkheid van Bosnië betrof. Toen het volk hierover ging stemmen, had het grootste deel van de Moslims voor gestemd, terwijl de Serven tegen Bosnië als onafhankelijke staat waren. De meerderheid van de bevolking (hoewel men er later is achter gekomen dat er met de

²³ Duijzings 2002, 113.

²⁴ Carmichael, Cathie. *A Concise History of Bosnia*. Cambridge University Press, 2015, xx.

²⁵ Duijzings 2002, 120.

stemmen gesjoemeld is door onder andere stemmen van overleden Moslims die nog steeds stemgerechtigd waren te verzamelen) stemde uiteindelijk voor, maar het referendum werd geboycot door de Bosnische Serven.²⁶ Dit gebeurde in februari van dat jaar, maar op 6 april 1992 werd Bosnië-Herzegovina toch erkent als onafhankelijke staat door de Europese Gemeenschap.²⁷ Hierop volgend werd door Bosnische Serven de Servische Republiek van Bosnië-Herzegovina (later Republika Srpska) uitgeroepen. Deze nieuwe verdeling van het gebied is te zien op afbeelding 1, waarbij het blauwe gebied in Bosnië-Herzegovina de Republika Srpska is. Vlak voor deze gebeurtenissen begonnen de eerste zware gevechten uit te breken in onder andere Bijeljina, dat vlakbij de grens ligt met Servië en Kroatië.²⁸ Omdat de oorlog in Kroatië rustiger aan het worden was, gingen de Serven die hier aan het vechten waren hun aandacht op Bosnië richten. Deze trokken naar Bijeljina om verder te vechten, en toen er uiteindelijk nog meer Serven naar de stad waren gegaan om te vechten begonnen de Moslim-milities te vluchten uit Bijeljina.²⁹ Ondertussen begonnen door heel Bosnië gevechten uit te breken, waarbij onder zowel Moslims als Serven veel slachtoffers vielen. “De Servische media beschuldigden de Bosnische regering ervan selectief te reageren op de onlusten in Bijeljina, terwijl soortgelijke gebeurtenissen, (...) waar voornamelijk Servische slachtoffers waren gevallen, werden genegeerd”³⁰, aldus Duijzings. Tijdens de oorlog werd een groot gebied in Bosnië door de nieuwe Servische Republiek bezet. In de delen van Bosnië die zij zich hadden toegeëigend, begonnen al snel de plannen voor etnische zuiveringen tot stand te komen tegen niet-Serven. Veel Moslims namen door de Servische dreiging een Servische naam aan of bekeerden zich tot het Servisch-orthodoxe geloof of werden hierdoor gedwongen door de paramilitairen.³¹

Vanaf 1993 werden er in Bosnië, dat sinds het jaar daarvoor werd opgenomen in het United Nations Protection Force (UNPROFOR), door de Verenigde Naties veilige gebieden ofwel ‘safe areas’ uitgeroepen in Bosnië. De steden die hier onder andere onder vielen waren Sarajevo, Žepa, Srebrenica en Tuzla.³² Een andere belangrijke ontwikkeling was dat de term *Bošnjaci* (Bosniaks) de officiële term werd waarmee Bosnische moslims naar zichzelf gingen verwijzen.³³

²⁶ Duijzings 2002, 135.

²⁷ Carmichael 2015, xx.

²⁸ Duijzings 2002, 139.

²⁹ Duijzings 2002, 139,140.

³⁰ Duijzings 2002, 140.

³¹ Duijzings 2002, 140,141.

³² Carmichael 2015, xx.

³³ Koller, Markus. ‘Bosnia and Herzegovina.’ *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson. Brill Online, 2016. Via http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/bosnia-and-herzegovina-COM_24351?s.num=12 06-06-2016.

2.3 De Val van Srebrenica

Zoals we in het voorgaande hebben gezien, werd in 1993 Srebrenica als ‘safe area’ uitgeroepen door de VN. Hierdoor waren veel Bosnische moslims naar de stad gevlucht, omdat zij hier veilig zouden zijn. Echter, op 11 juli 1995 werd de stad ingenomen door Mladic en zijn leger en werden er ongeveer 8000 moslimmannen vermoord in de daaropvolgende week. Over hoeveel mensen er nu werkelijk vermoord zijn in Srebrenica zijn de meningen verdeeld. Sommige verslagen van de genocide gebruiken getallen rond de 8000, waar anderen tot wel 10000 doden schatten. In het artikel ‘Accounting for Genocide: How Many Were Killed in Srebrenica?’ dat geschreven werd door Helge Brunborg, Torkild Hovde Lyngstad en Henrik Urdal, wordt een minimale schatting gemaakt van 7475 overleden moslims in Srebrenica. Het onderzoek dat Brunborg e.a. hebben gedaan is erop gericht om een redelijke en betrouwbare schatting te geven van het aantal slachtoffers van de genocide in Srebrenica, omdat objectieve getallen bij dit soort gebeurtenissen vaak zeldzaam zijn. Voor dit onderzoek gebruiken de auteurs voornamelijk data uit een verslag voor de rechtszaak van Radislav Krstić, waarbij een zo specifiek en betrouwbaar mogelijke lijst met namen opgesteld moest worden. Hierbij zijn alleen de namen opgenomen van de slachtoffers waarvan men zeker was van de identiteit. Ook beschrijft het artikel hoe andere soorten gegevens over personen, zoals tellingen en kiesregisters, kunnen worden gebruikt om de geïdentificeerde slachtoffers te bevestigen.

Tot slot is het mijns inziens, voordat mijn verdere onderzoek aan bod zal komen, belangrijk om de term ‘genocide’ te bespreken, ter verduidelijking van het in dit onderzoek besproken debat. Omdat in het verloop van deze scriptie onder andere een resolutie van de Verenigde Naties besproken wordt, is de definitie van genocide die zij aanhouden een belangrijke definitie om te bespreken. De definitie van genocide die de Verenigde Naties aanhoudt is te vinden in Artikel 2 van het *Verdrag inzake de voorkoming en bestraffing van genocide* uit 1948. Hierin staat:

“In the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such:

- (a) Killing members of the group;
- (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group;
- (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;
- (d) Imposing measures intended to prevent births within the group;
- (e) Forcibly transferring children of the group to another group.”³⁴

Zoals uit deze definitie blijkt, betekent genocide het plegen van de genoemde daden, met het doel om in zijn geheel of deels een nationale, etnische of religieuze groep te vernietigen. In het vorige

³⁴ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Verenigde Naties, 9 december 1948.

hoofdstuk hebben we gezien dat de massamoord in Srebrenica gericht was op een specifiek deel van de bevolking, met als criteria een combinatie van nationaliteit, etniciteit en religie – de Bosnische moslims. Volgens deze definitie is het overduidelijk dat de gebeurtenissen in Srebrenica te definiëren zijn als genocide. Dit is dan ook besloten door onder andere het International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) in 2004. Het ICTY is een door de Verenigde Naties speciaal opgericht tribunaal, voor het vervolgen van mensen die oorlogsmisdaden hebben begaan in voormalig Joegoslavië in en na 1991.

3 Servische ontkenning en erkenning

3.1 Tien jaar na Srebrenica

Zoals in de inleiding al besproken is, is er over de manier waarop er in Servië sprake was van erkenning en ontkenning over de genocide in Srebrenica, al onderzoek gedaan. Een voorbeeld van het gedane onderzoek op dit gebied is te vinden in een artikel van Jelena Obradovic-Wochnik uit 2009. In 'Knowledge, Acknowledgement and Denial in Serbia's Responses to the Srebrenica Massacre' analyseert Obradovic-Wochnik de erkenning en ontkenning in zowel de Servische politiek, media als onder de Servische bevolking. Dit doet zij onder andere door de weerstand in de Servische politiek om oorlogsmisdaden te erkennen te analyseren.³⁵ Ook analyseert Obradovic-Wochnik een aantal gebeurtenissen en uitspraken, bijvoorbeeld omtrent de jaarlijkse herdenking van Srebrenica, waaruit de Servische politieke standpunten met betrekking tot Srebrenica blijken. Een van de opvallende conclusies hieruit is dat zij in politieke argumenten een patroon herkent waarbij er in debatten vaak gepoogd wordt de discussie van de gebeurtenissen in Srebrenica af te leiden en de nadruk te leggen op Servische slachtoffers.³⁶

Daarnaast laat Obradovic-Wochnik zien hoe de Servische media over Srebrenica spreekt, waarin zij een vergelijkbaar patroon herkent. Zoals in politieke argumenten vaak de aandacht van Servische oorlogsmisdaden wordt afgeleid, wordt ook door de media vaak de discussie over Srebrenica vermeden door zich te focussen op Servische slachtoffers die gevallen zijn in de Bosnische oorlog. Opvallend hierbij is, constateert Obradovic-Wochnik, dat in de periode van de jaarlijkse herdenking van Srebrenica veel artikelen gepubliceerd worden over de oorlog die zich richten op Servische slachtoffers, waarbij Srebrenica grotendeels genegeerd wordt, waardoor de discussie over Servische oorlogsmisdadigers ontweken wordt.³⁷ Hoewel deze scriptie zich niet op de Servische media zal richten, is het wel interessant om te zien dat in de politiek en in de media dit soort parallellen te vinden zijn. Of dit te wijten is aan de invloed van de Servische politiek op de media, zou een interessant onderwerp zijn voor een eventueel vervolgonderzoek.

Tot slot besteedt zij in haar onderzoek aandacht aan hoe er onder de bevolking gedacht wordt over de genocide in Srebrenica. Dit doet zij onder andere aan de hand van een aantal enquêtes die door verschillende individuen zijn afgenomen onder de Servische bevolking, zoals bijvoorbeeld door het Belgrade Human Rights Centre and Strategic Marketing in 2005 en door Logar & Bogosavljevic in 2001.³⁸ Uit deze enquêtes is gebleken dat tot 50% van de Serven hun twijfels hebben bij of de

³⁵ Obradovic-Wochnik 2009, 61.

³⁶ Obradovic-Wochnik 2009, 65.

³⁷ Obradovic-Wochnik 2009, 67.

³⁸ Obradovic-Wochnik 2009, 62.

genocide in Srebrenica wel heeft plaatsgevonden en zo ja, onder welke omstandigheden.³⁹ Dit is volgens haar te wijten aan het gebrek aan informatie die beschikbaar was voor de bevolking in de periode tijdens en na de oorlog. Bij het analyseren van de resultaten uit deze onderzoeken is het belangrijk, aldus Obradovic-Wochnik, dat de houding van de Servische bevolking en politiek tegenover de genocide in de bredere context van hun relatie tot het verleden gezien moet worden, zowel als naast de zich ontwikkelende gevoelens van wrok en isolatie die komen door ‘externe politieke processen’ zoals integratie in Europa.⁴⁰ Dit is mijns inziens ook zeer belangrijk, wat blijkt uit het voorgaande hoofdstuk, waarin de geschiedenis van het conflict tussen de Bosniaks en Serven besproken is.

Het hoofdargument van het artikel van Obradovic-Wochnik, wordt het duidelijkst beschreven in het volgende citaat:

“Strategies of denial are not end-products of a failure to acknowledge events such as Srebrenica as atrocities, but are the first steps in their acceptance as such. The presence of strategies of denial suggests that a reframing of an event is taking place, and this is often the case if the initial event is seen as undesirable, morally wrong and a ‘counterpoint to culture’.”⁴¹

Deze ‘strategies of denial’ die zij in dit citaat noemt, wijzen op de manier waarop er in Servië in reacties op de massamoord in Srebrenica sprake van ontkenning is. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het patroon dat Obradovic-Wochnik herkende waarbij Srebrenica als onderwerp van discussie wordt vermeden door Servische politici en media, zoals we in het voorgaande al hebben gezien. Verder beargumenteert ze dus dat de ontkenning die aanwezig was in de voorbeelden die zij in haar onderzoek behandelt een teken zijn van een ‘reframing’ van de genocide in Srebrenica. Ook zegt zij hierin dat dit vaak het geval is als een gebeurtenis gezien wordt als onwenselijk, moreel gezien verkeerd is en tegen de cultuur ingaat.⁴² Als dit dus het geval is in Servië, zoals Obradovic-Wochnik vermoedt, zou dit betekenen dat de eerste stappen in een acceptatieproces van de gebeurtenissen die plaatsvonden in Srebrenica in 1995 gezet zijn. Een schatting naar hoe lang dit acceptatieproces zal duren maakt zij in haar onderzoek niet, maar haar onderzoek richt zich op de periode ongeveer tien jaar na de val van Srebrenica. Aangezien vorig jaar de twintigjarige herdenking hiervan was, is het interessant om een gelijksoortig onderzoek te doen naar de erkenning en ontkenning van Servië om te zien of er een verandering is gekomen in de manier waarop de genocide herinnerd wordt door Servië.

³⁹ Hierbij noemt zij als voorbeeld enquêtes uit 2001 en 2005. Obradovic-Wochnik 2009, 62.

⁴⁰ Obradovic-Wochnik 2009, 62.

⁴¹ Obradovic-Wochnik 2009, 71.

⁴² Obradovic-Wochnik 2009, 71.

Om een vergelijking te maken tussen deze twee momenten in de geschiedenis, zal een wat uitgebreidere weergave van de periode die Obradovic-Wochnik in haar artikel beschrijft nodig zijn.

In haar onderzoek beschrijft Obradovic-Wochnik hoe er in 2005, naar aanleiding van een vrijgegeven video-opname waarin zes moslimburgers geëxecuteerd werden (dat in verband werd gebracht met Srebrenica aangezien de opname van 17 juli 1995 was), de Servische minister-president (en een aantal conservatieve partijen) een publieke verontschuldiging maakte. Ook zorgde dit ervoor dat de Servische president in dat jaar de tienjarige herdenking van Srebrenica bijwoonde.⁴³ Daarbij is er dat jaar een voorstel gedaan voor een declaratie met betrekking tot oorlogsmisdaden. Deze declaratie over oorlogsmisdaden werd echter niet aangenomen, doordat de regerende partijen het niet eens werden over de inhoud. Een aantal Servische partijen waren onder andere tegen het gebruik van de zin ‘Serb war crimes’⁴⁴, waarover in dit onderzoek later meer gezegd zal worden. De reden van de Servische weerstand tegen deze declaratie was dat er, door het uitbrengen ervan, de Serven het gevoel hadden dat de gestorven Bosniaks in Srebrenica een voorkeursbehandeling kregen. Hierbij heerste het idee dat de Servische slachtoffers die vielen in Brutanac vergeten werden of als minder belangrijk werden gezien.

3.2 Twintig jaar na Srebrenica

In juli 2015 was de val van Srebrenica 20 jaar geleden. Bij de jaarlijkse herdenking op 11 juli in Srebrenica dat jaar was minister-president Aleksander Vucic aanwezig, maar bij zijn aankomst werd hij door de menigte uitgescholden en werden er onder andere flesjes en stenen naar hem gegooid. Hierdoor was hij gedwongen om weer te vertrekken, aldus een nieuwsartikel van CNN dat hierover gaat.⁴⁵ In een reactie op dit incident zegt Vucic: “I regret that some people haven't recognized my sincere intention to build friendship between Serbian and Bosniak people, (...) I still give my hand to the Bosniak people. I will continue with that (...) and always be ready to work together to overcome problems.”⁴⁶

De Servische overheid kent een aantal verschillende officiële websites. Hieronder valt bijvoorbeeld de website van de overheid zelf, waar onder andere officiële verklaringen, persberichten en verslagen van overheidsactiviteiten te vinden zijn. Nergens staat expliciet vermeld wie de Servische overheidswebsite beheert, maar gezien alle contactgegevens op de website die van officiële overheidsinstanties zijn, is het aannemelijk dat deze onder directe controle van de overheid staat. Op

⁴³ Obradovic-Wochnik 2009, 64.

⁴⁴ Obradovic-Wochnik 2009, 64.

⁴⁵ Hanna, Jason, B. Brumfield en C. Amanpour. “Srebrenica ceremony: Crowd chases Serbian PM as more victims buried”, *CNN*. Edition.CNN.com, 2015. Via <http://edition.cnn.com/2015/07/11/europe/bosnia-srebrenica-massacre-commemoration/> 16-06-2016.

⁴⁶ Hanna 2015, CNN.

deze website is een makkelijk toegankelijk archief hiervan te vinden dat teruggaat tot 2004. Daarnaast hebben de ministeries elk hun eigen website en zo ook de president, waar soortgelijke artikelen te vinden zijn en verslagen van de activiteiten van de betreffende personen. Op deze websites ben ik gaan zoeken naar artikelen met betrekking tot Srebrenica, met name op de eerstgenoemde overheidswebsite (*Serbian Government*⁴⁷), vanwege het uitgebreide archief. Op deze website kan de bezoeker een zoekterm invoeren, waarna resultaten van de hele website getoond worden. De website is volledig beschikbaar in het Engels, wat het vinden van artikelen vergemakkelijkt. Het invoeren van de zoekterm ‘Srebrenica’ gaf vele zoekresultaten. Deze heb ik voor mijn onderzoek beperkt tot het aantal artikelen met betrekking tot Srebrenica in de periode rondom de twintigjarige herdenking, wat het aantal te analyseren teksten aanzienlijk verminderde. Opvallend aan de artikelen die over Srebrenica gaan is dat hierin de Servische overheid met name gerepresenteerd wordt door de minister-president Aleksander Vucic, die in het voorgaande al aan bod is gekomen.

Om de gebeurtenissen rondom het weggagen van Vucic bij de herdenking van Srebrenica nog verder te analyseren, zal ten eerste gekeken worden naar hoe er op de overheidswebsite gesproken wordt over het voorval. In een artikel op deze Servische overheidswebsite van een dag na dit incident, staat een bericht dat kort spreekt over de gebeurtenis. Dit artikel gaat voornamelijk over een protestnotitie die het Servische Ministerie van Buitenlandse Zaken naar het Ministerie van Buitenlandse Zaken van Bosnië heeft gestuurd. In deze notitie staat allereerst benadrukt hoe de minister-president de herdenking bijwoonde om zijn bereidheid te laten zien om een eerbetoon aan de slachtoffers van Srebrenica te brengen. Hierop volgt de mededeling: “We expect the officials of Bosnia-Herzegovina to publicly condemn the attempted murder of the Serbian Prime Minister”.⁴⁸ In dit specifieke artikel wordt verder niet veel gezegd over de herdenking in Srebrenica zelf, de focus ligt voornamelijk op de “aanval op de Servische minister-president”.⁴⁹ Ook in een ander artikel over dit incident wordt benadrukt hoe Vucic ondanks de aanval op hem, Servië het beleid van verzoening met de Bosniaks zal voortzetten. In de tekst wordt naar de gebeurtenissen in Srebrenica verwezen met “the killing in Srebrenica”.⁵⁰ Er wordt dus hier niet gesproken over ‘Servische oorlogsmisdaden’ of ‘genocide’. Uit deze twee artikelen valt natuurlijk nog geen conclusie te trekken, maar het is wel opvallend dat in beide artikelen alleen de herdenking van Srebrenica vluchtig genoemd wordt. Verdere discussie over de gebeurtenissen lijkt vermeden wordt door de focus te leggen op Servië en bereidheid

⁴⁷ De website is: <http://www.srbija.gov.rs/>

⁴⁸ “Serbia sends protest note to Bosnia-Herzegovina over attack on Prime Minister”, *Government of the Republic of Serbia*, Serbian Government (website), 2015. Via <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=110105> 19-06-2016.

⁴⁹ “Serbia sends protest note to Bosnia-Herzegovina over attack on Prime Minister”, 2015.

⁵⁰ “Serbia will continue with policy of reconciliation to Bosniaks”, *Government of the Republic of Serbia*, Serbian Government (website), 2015. Via <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=110087> 25-07-2016

van de Servische overheid om zich te verzoenen met de Bosniaks. Om te onderzoeken of dit in andere teksten uit 2015 op de Servische overheidswebsite ook het geval is, is het een vereiste om meerdere van deze verklaringen te analyseren.

De volgende tekst die geanalyseerd zal worden, is een ander artikel van de dag van de herdenking, met de titel *Serbia condemns terrible crime in Srebrenica*. In het artikel wordt een verklaring van Vucic besproken van voordat hij naar de herdenking toeging. Hierin staat dat Vucic in zijn publieke verklaring heeft gezegd:

“there are no words that could describe the grief and sorrow over the victims, nor fury and resentment toward those who committed that monstrous crime. Serbia clearly and unequivocally condemns this terrible crime, abhors those who took part in it and will continue to bring them to justice.”⁵¹

Zoals in het bovenstaande citaat te lezen valt, spreekt de Servische minister-president over de gebeurtenissen in Srebrenica als afschuwelijke misdaden, die Servië sterk afkeurt en zij die hierin hebben deelgenomen verafschuwt. In het gehele artikel wordt wederom niet één keer het woord genocide genoemd, of verwezen naar de moord op duizenden Bosniaks als Servische oorlogsmisdaden. Daarnaast wordt er in deze verwoording de nadruk gelegd op de individuen die bij de misdaden betrokken waren, waardoor een afstand gecreëerd wordt tussen de ‘criminelen’ en Servië als staat. Zoals we ook in de argumentatie van Obradovic-Wochnik gezien hebben in het voorgaande hoofdstuk, wordt in dit artikel de discussie over Servische oorlogsmisdadigers ontweken. De nadruk wordt duidelijk gelegd op het gebaar van verzoening dat Vucic maakte door aanwezig te zijn bij de herdenking en dat alles minder dan dat ook een belediging zou zijn voor de Servische slachtoffers, zoals ook het geval was in de al eerder aan bod gekomen artikelen. Hierbij wordt dus wederom de discussie weggehouden van Servische oorlogsmisdaden en gefocust op de slachtoffers die bij zowel de Bosniaks als de Serven zijn gevallen.

Een vierde artikel dat op de website te vinden is, is van een aantal dagen voor de herdenking. Hierin wordt aangekondigd dat de minister-president Servië zal representeren tijdens de herdenking in Srebrenica. Ook doet het artikel verslag van een statement van Vucic waarin hij spreekt over het niet aannemen van de ‘Srebrenica Resolutie’ van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Het doel van de Veiligheidsraad met deze resolutie was onder andere om te herinneren dat in 2004 door het International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) besloten is dat er sprake was van genocide in Srebrenica in 1995. Ook wil de resolutie herinneren dat het Internationaal Gerechtshof in 2007 geconcludeerd heeft dat er genocide heeft plaatsgevonden in Srebrenica. Daarnaast wordt er in

⁵¹ “Serbia condemns terrible crime in Srebrenica”, *Government of the Republic of Serbia*, Serbian Government (website), 2015. Via <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=110101> 19-06-2016.

de resolutie opgemerkt dat de genocide dat jaar twintig jaar geleden is. Vervolgens wordt in deze resolutie erkent dat alle partijen tijdens de Bosnische oorlog grote verliezen hebben geleden. Een aantal belangrijke punten uit de resolutie zijn:

“2. *Condemns in the strongest terms* the crime of genocide at Srebrenica as established by judgments of the ICTY and ICJ and all other proven war crimes and crimes against humanity committed in the course of the conflict in Bosnia and Herzegovina;

3. *Agrees* that acceptance of the tragic events at Srebrenica as genocide is a prerequisite for reconciliation, calls upon political leaders on all sides to acknowledge and accept the fact of proven crimes as established by the courts, and in this context, *condemns* denial of this genocide as hindering efforts towards reconciliation, and *recognises* also that continued denial is deeply distressing for the victims;

4. *Expresses its sympathy* for and solidarity with the victims on all sides of the conflict in Bosnia and Herzegovina, including those in Srebrenica, and for their families, and calls on the responsible authorities in Bosnia and Herzegovina to provide justice to the victims and long-term support to survivors, including survivors of sexual violence;”⁵²

Met het aannemen van de resolutie zouden de vijftien landen die lid zijn van de Veiligheidsraad alle punten genoemd in het resolutievoorstel accepteren. Zoals in dit citaat te lezen valt, wordt er extra nadruk gelegd op de genocide in Srebrenica, naast alle andere oorlogsmisdaden die tijdens de Bosnische oorlog zijn gepleegd. Ook wordt er in de resolutie meerdere keren benadrukt dat er sprake was van genocide in Srebrenica in 1995. Tien van de vijftien landen die lid zijn stemden voor het aannemen van de resolutie, vier landen onthielden zich van stemmen en Rusland sprak een veto uit tegen de resolutie.⁵³ De reden dat Rusland tegen het aannemen van de resolutie was, is volgens een bericht op de website van de Verenigde Naties dat er in de resolutie één etnische groep als schuldige aangewezen wordt. Vucic zegt in een persconferentie hierover dat hij het niet aannemen van de resolutie niet als overwinning ziet voor Servië, omdat er in Srebrenica geen winnaars zijn. Hij zegt wel dat Servië tegen de resolutie was, omdat de resolutie er volgens hem niet was om verzoening te

⁵² Security Council of the United Nations. *Jordan, Lithuania, Malaysia, New Zealand, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America: draft resolution*. United Nations, 2015.

⁵³ “UN officials recall 'horror' of Srebrenica as Security Council fails to adopt measure condemning massacre”, *UN News Centre*, United Nations (website), 2015. Via <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsId=51359#.V4wN4biLS00> 14-07-2016.

⁵⁴ Rusland is een bekende bondgenoot van Servië en het niet aannemen van de resolutie werd vlak voor de twintigjarige herdenking van Srebrenica bekend gemaakt. Mogelijk is dit een van de redenen dat aanwezigen bij de herdenking de Servische minister-president wilden wegjagen. Ook in het eerdergenoemde nieuwsbericht van CNN wordt dit als reden genoemd.

brengen tussen Serven en Bosniaks. In zijn verklaring zegt hij dat de enigen die voor verzoening kunnen zorgen, deze twee bevolkingsgroepen onderling zijn⁵⁵:

“the UN Security Council did not even try to make that big step that will bring back understanding, forgiveness, respect, and normal life, but that only we can do that - Serbs and Bosniaks, Orthodox Christians and Muslims, we who live in these lands and have no other home. (...) According to the Prime Minister, every crime has a name and surname, those in Kravica, Bratunac, Srebrenica, Jasenovac, Jadovno and every other place, which means that there is no collective guilt of either Serbs, Croats or Bosniaks.”⁵⁶

Hetgeen hieruit is op te maken is dat de Servische minister-president van mening is dat om tot verzoening te komen, het geen zin heeft om de massamoorden in Srebrenica te erkennen als ‘genocide’. Hij zegt dat, omdat elke misdaad een naam heeft, dit betekent dat Serven, Kroaten of Bosniaks geen collectieve schuld dragen. De enige manier om volgens hem tot verzoening te komen is vanuit de bevolking zelf.

Het laatste artikel uit 2015, met de titel “Crime in Srebrenica must never be forgotten”, van de Servische overheidswebsite dat ik zal bespreken gaat weer over de minister-president van Servië. Deze bespreekt wederom de herdenking van Srebrenica, maar in dit geval de herdenking in het Potocari Memorial Centre. Hierin wordt weer zowel in de geschreven tekst als in de uitspraken van Vucic met betrekking tot Srebrenica, naar de gebeurtenissen verwezen met ‘terrible crime’ en ‘crime in Srebrenica’. Verder zegt Vucic nog dat hij hoopt dat zoiets nooit weer gebeurt, en dat hij er vertrouwen in heeft dat de relatie tussen Serven en Bosniaks beter zal worden.⁵⁷ Hierin zien we dus wederom dat er in de teksten op de Servische overheidswebsite niet naar de gebeurtenissen in Srebrenica wordt verwezen waaruit blijkt dat de Servische staat hier enig aandeel in had.

Wat opvalt in de algehele manier van spreken over Srebrenica op de overheidswebsite en door de minister-president, bekeken naast vergelijkbare berichten op bijvoorbeeld de website van de ambassade van de Verenigde Staten, is de afwezigheid van het gebruik van het woord ‘genocide’. In geen van de berichten uit 2015 wordt dit woord gebruikt om de gebeurtenissen in Srebrenica te omschrijven. Het woord dat het meest gebruikt werd in 2015 om te verwijzen naar de massamoorden is ‘crime’. Hieruit zou men kunnen concluderen dat hoewel er vanuit de Servische politiek nog geen erkenning is voor het definiëren van de moord op de minstens 8000 Bosnische moslims als ‘genocide’

⁵⁵ “Vucic to present Serbia in Srebrenica on 11 July”, *Government of the Republic of Serbia*, Serbian Government (website), 2015. Via <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=109981> 19-06-2016.

⁵⁶ “Vucic to present Serbia in Srebrenica on 11 July”, 2015.

⁵⁷ “Crime in Srebrenica must never be forgotten”, *Government of the Republic of Serbia*, Serbian Government (website), 2015. Via <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=110091> 14-07-2016.

of als Servische oorlogsmisdaden. Zoals in het onderzoek van Obradovic-Wochnik beargumenteerd wordt, worden de daden wel gezien als gruweldaden die moreel onwenselijk zijn en tegen de cultuur ingaan. Dit blijkt wel uit de verschillende uitspraken van onder andere de minister-president die we zijn tegengekomen. In de berichten die gepubliceerd zijn op de Servische overheidswebsite wordt meerdere malen benadrukt dat de gebeurtenissen in Srebrenica verschrikkelijk zijn en dat de daders gestraft moeten worden. In deze officiële verklaringen wordt veelvuldig gebruik gemaakt van het woord ‘crime’ in tegenstelling tot ‘Serbian war crimes’. Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, was er vanuit de Servische politiek tien jaar geleden veel weerstand was tegen het gebruik van de zin ‘Serbian war crimes’ in een door hen afgekeurde declaratie, die in het vorige hoofdstuk besproken is. Tien jaar later is deze zin nog steeds afwezig in de manier van spreken over Srebrenica door de overheid.

Om een vollediger beeld te kunnen scheppen van de woordkeuze in teksten op de officiële Servische overheidswebsite, heb ik nog een zoekopdracht uitgevoerd naar artikelen met de woorden ‘Srebrenica genocide’. Het enige artikel dat beide woorden bevatte is een heel kort bericht uit 2009, over de voormalige minister-president Mirko Cvetkovic, dat gaat over de veertienjarige herdenking van de Srebrenica genocide, waarnaar ook echt verwezen wordt met die twee woorden. Verder besteedt het korte stukje tekst aandacht aan dat zij vinden dat alle misdaden die op het territorium van voormalig Joegoslavië gepleegd zijn, bestraft moeten worden. Dus hoewel er hier wel het woord ‘genocide’ wordt gebruikt, wordt nog steeds de discussie van gepleegde Servische oorlogsmisdaden afgeleid, door het te hebben over alle slachtoffers en alle misdadigers. De zoekopdracht ‘Serbian war crimes Srebrenica’ leverde meerdere resultaten op, waarvan in slechts twee artikelen al deze woorden voorkomen, maar in geen van beide artikelen wordt er naar de oorlogsmisdaden in Srebrenica verwezen als Servische oorlogsmisdaden. Beide artikelen zijn afkomstig uit 2005, maar sindsdien is niet weer gebruik gemaakt van de term ‘oorlogsmisdaden’ als er verwezen wordt naar de gebeurtenissen in Srebrenica.

Volgens Obradovic-Wochnik wordt over het algemeen het probleem van de ontkenning van oorlogsmisdaden in onder andere de Servische politiek over-gesimplificeerd. Zoals we al gezien hebben stelt zij dat ontkenning geen eindproduct is van een historisch proces, maar juist een proces op zichzelf is. Dit proces moet volgens haar gezien worden als een reactie op gewelddadige gebeurtenissen en als poging tot verklaring en het her-integreren van moreel onacceptabele voorvallen binnen de culturele kaders van de bevolking.⁵⁸ Dit is een proces dat volgens haar aan de gang is in Servië, onder andere in de politiek, wat mijns inziens ook blijkt uit de manier waarop er door de overheid gesproken wordt over Srebrenica. Zoals we hebben gezien wordt door de overheid constant afstand genomen van de rol van de Servische overheid in de genocide die in 1995 plaatsvond in

⁵⁸ Obradovic-Wochnik 2009, 64.

Srebrenica. Hoewel er weinig verandering te zien is in hoe er tien jaar later over gesproken wordt, blijft de overheid wel benadrukken dat de misdadigers gestraft moeten worden.

Tot slot wil ik nog kort aandacht besteden aan een aantal acties door de Servische overheid met betrekking tot Srebrenica. Hiervoor heb ik gekozen om een andere bron te nemen dan de Servische overheid zelf, omdat verslag hiervan bevooroordeeld zou kunnen zijn tegenover zichzelf. De website van de Amerikaanse ambassade in Servië heeft over het jaar 2015 een rapport uitgebracht over mensenrechten, dat zij jaarlijks over onder andere Servië uitbrengen. Hierin staan met betrekking tot Srebrenica twee uitspraken. De eerste uitspraak is dat er in maart 2015, “as a result of cooperation with Bosnia and Herzegovina, authorities arrested eight Bosnian Serbs suspected of having participated in the 1995 genocide that occurred in Srebrenica.”⁵⁹ Het tweede dat dit rapport meldt met betrekking tot Srebrenica is dat alle publieke evenementen wegens ‘veiligheidsredenen’ verboden werden door het Ministerie van Binnenlandse Zaken: “On July 11, citing security reasons, the Ministry of Interior banned all public events in Belgrade commemorating the 20th anniversary of the Srebrenica genocide.”⁶⁰ Hoewel de Servische overheid dus door hun bereidheid mee te werken aan het arresteren van Servische oorlogsmisdadigers, een stap lijkt te maken richting de erkenning van de genocide, lijkt het verbieden van herdenkingsevenementen rondom de twintigjarige herdenking van Srebrenica in Belgrado weer een stap terug te zijn.

3.3 Servisch Orthodoxe kerk

Tijdens mijn onderzoek naar de rol van religie in de manier waarop Srebrenica door Serven herinnerd wordt, is het eerste opvallende een aantal nieuwsartikelen over de bouw van een Servisch Orthodoxe kerk in Budak. De kerk werd gebouwd vlakbij het Srebrenica herdenkingscentrum voor de Bosniak-slachtoffers van de oorlog, op korte afstand van een massagraf uit de tijd van de oorlog. Op de bouw was veel kritiek, omdat het plaatsen van een Servisch orthodoxe kerk op deze plek gezien werd als een vorm van provocatie door de Bosniaks die daar wonen. De bouw, die begon in april 2013, was goedgekeurd door de overheid van de Republika Srpska, maar het werd door de EU afgeraden om de constructie voort te zetten op deze plek en een andere locatie te zoeken voor de kerk. Zij waren het eens met de bevolking over dat de locatie van de kerk meer provocerend was dan een religieus doel diende.⁶¹ Door de bouw van de kerk op deze plek, lijkt de Servisch orthodoxe kerk bij te dragen aan

⁵⁹ *Serbia 2015 Human Rights Report*, via website US ambassade Servië, 2015, 2. (Country Reports on Human Rights Practices for 2015, United States Department of State • Bureau of Democracy, Human Rights and Labor)

⁶⁰ *Serbia 2015 Human Rights Report*, via website US ambassade Servië, 2015, 12.

<http://www.state.gov/documents/organization/253109.pdf>

⁶¹ Jukic, Elvira M. ‘Church Accused of ‘Senseless Provocation’ in Srebrenica’, *Balkan Transitional Justice*.

Balkan Insight (website), 2013. Via <http://www.balkaninsight.com/en/article/orthodox-church-urged-to-end-construction-in-srebrenica> 02-08-2016.

het niet erkennen van de genocide die heeft plaatsgevonden in Srebrenica. Over hoe de Servisch orthodoxe kerk verder bijdraagt aan de manier waarop Srebrenica herinnerd wordt, is vrij weinig direct bewijs te vinden. Om toch een indicatie te geven hiervan, zal in het volgende deel de invloed van de Servisch orthodoxe kerk op de politiek worden onderzocht. Directe uitspraken van vertegenwoordigers van de Servisch orthodoxe kerk met betrekking tot Srebrenica zijn echter uit mijn onderzoek niet naar voren gekomen.

Om te beginnen zal de rol van religie in de Servische politiek onderzocht worden, waarbij gelet wordt op of er nog ongelijkheid tussen Moslims en Servische orthodoxen is. Mijns inziens is een belangrijk onderdeel van het bereiken van verzoening, terug te zien in hoe, in dit geval, de twee bevolkingsgroepen betrokken bij de genocide in Srebrenica, met elkaar omgaan. Dit kan bijvoorbeeld zichtbaar worden door te onderzoeken hoe de moslims die in Servië wonen door de Servische overheid behandeld worden. In hetzelfde rapport dat al eerder aan bod is gekomen – waarin gesproken wordt over mensenrechten in Servië over het jaar 2005 – staat een paragraaf over de vrijheid van religie. Hierin wordt besproken hoe Servische regering de vrijheid van religie, die is vastgelegd in hun wet, in werkelijkheid uitvoert. In het rapport staat dat hoewel Servië geen staatsreligie kent, de Servische orthodoxe kerk in sommige gevallen een voorkeursbehandeling heeft gekregen⁶²:

“The law provides for freedom of religion, and the government generally respected this right in practice; however, the Serbian government maintained a discriminatory property tax.

While there is no state religion, the majority Serbian Orthodox Church received some preferential treatment. For example, the military continued to offer only Serbian Orthodox services, although it allowed members of other faiths to attend religious services outside their posts. There were also complaints that the Serbian government funded construction of a large Serbian Orthodox Church by raising postal charges. The Serbian government subsidized salaries of Serbian Orthodox clergy in Kosovo.”⁶³

Zoals dus uit dit citaat blijkt, dat afkomstig is uit het hiervoor genoemde rapport, was er in 2005 in een aantal gevallen sprake van een voorkeursbehandeling in Servië ten opzichte van de orthodoxe kerk. Nu is dit natuurlijk niet direct verbonden met het ontkennen of erkennen van de genocide in Srebrenica, maar het laat wel zien dat er nog steeds voorkeur werd gegeven aan de Servisch orthodoxen die in Servië wonen. Bovendien zijn er meerdere bronnen die de groeiende invloed van de Servisch

⁶² “Serbia and Montenegro”, *2005 Country Reports on Human Rights Practices*, U.S. Department of State: Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2006.

⁶³ “Serbia and Montenegro”, *2005 Country Reports on Human Rights Practices*, U.S. Department of State: Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2006.

orthodoxe kerk op de Servische politiek bespreken. Aan een aantal van deze bronnen zal in de rest van dit hoofdstuk aandacht worden besteed.

De eerste bron die deze invloed bespreekt, is een nieuwsartikel uit 2013 op de website van de *Inter News Agency*. De aanleiding van het artikel is de betrokkenheid van twee mannen van hoge status binnen de kerk – een bisschop en een aartsbisschop – in een protest tegen een akkoord dat was gesloten over de autoriteit van de bevolking van Kosovo, die werd gegeven aan Pristina. Hierbij hebben de mannen dreigende uitspraken gedaan over de levens van Servische politici die bij dit akkoord betrokken waren. Het artikel vervolgt met een bespreking van de invloed die de Servisch orthodoxe kerk uitoefent op de Servische overheid en de rol die zij hebben gehad in de oorlog van de jaren '90. Het meest relevante deel van dit artikel voor mijn onderzoek, is een uitspraak van socioloog Milan Vukomanovic van de Faculteit Psychologie van Belgrado over de Servisch orthodoxe kerk, waarnaar ook wel verwezen wordt met de afkorting SPC. Hij zegt: “Despite the fact that the war has ended many years ago, we still don’t see any engagement of the SPC in reconciliation, aid to the poor, et cetera”.⁶⁴ Hij stelt dus dat de Servisch orthodoxe kerk tot nu toe geen bijdrage geleverd heeft aan verzoening, iets wat ook blijkt uit het bouwen van een kerk op enkele meters afstand van een plek waar een groot aantal Bosnische Moslims begraven zijn die slachtoffer waren van de genocide in Srebrenica.

Het volgende artikel dat dit bespreekt is een casestudy over Women in Black-Serbia, een organisatie van vrouwen die als doel hebben om vrede te bereiken. Deze groep houdt bijvoorbeeld jaarlijks activiteiten tijdens de herdenking van Srebrenica in Belgrado. Het artikel, dat is geschreven door twee leden van Women in Black, geeft onder andere informatie over activiteiten van de organisatie en de redenen die zij hebben om bijvoorbeeld protesten te houden. Een van de standpunten die zij innemen, is dat zij iets willen doen aan de groeiende invloed van de Servisch orthodoxe kerk, zoals al blijkt uit de titel. In het artikel wordt beschreven hoe de Servisch orthodoxe kerk zichzelf neerzet als de beschermer van de Servische identiteit. Daarbij wordt een declaratie aangehaald van een patriarch uit 1997, waarin wordt gezegd dat de Serven de grootste verliezen hebben geleden van genocide en dat zij vaak met uitsterven bedreigd zijn geweest in de geschiedenis.⁶⁵ Opvallend aan deze declaratie is, zoals de auteurs zelf ook opmerken, deze slechts twee jaar na de genocide in Srebrenica

⁶⁴ Zimonjic, Vesna P. ‘At Political Rally, Serbian Church Crosses Sensitive Line’, *Inter Press Service: News Agency*. IPSnews (website), 2013. Via <http://www.ipsnews.net/2013/05/at-political-rally-serbian-church-crosses-sensitive-line/> 08-08-2016.

⁶⁵ Zajovic, Staca, Mahuron, K. *Challenging the Growing Power of the Serbian Orthodox Church in Public Life: The Case of Women in Black-Serbia*. Women in Black-Serbia. Via <http://www.wluml.org/sites/wluml.org/files/Challenging%20the%20Growing%20Power%20of%20the%20Serbian%20Orthodox%20Church%20in%20Public%20Life%20The%20Case%20of%20Women%20in%20Black-Serbia.pdf> 06-08-2016.

werd uitgebracht. Hierin zien we dus hetzelfde patroon als we gezien hebben bij de Servische overheid: het onderwerp van discussie afleiden van de genocide in Srebrenica, door de aandacht te leggen op Servische slachtoffers die zijn gevallen. Dit past mijns inziens ook bij de manier waarop uit meerdere bronnen uit dit onderzoek is gebleken hoe de Serven het idee hebben dat zij hun identiteit moeten beschermen, waarvan zij vaak denken dat die in gevaar is. Onder deze Servische identiteit valt als belangrijk criterium het Servisch orthodoxe geloof, dat als onderdeel wordt gezien van de nationale identiteit. Dit hebben we ook gezien in het vorige hoofdstuk, waarbij aandacht is besteed aan religie als identiteitsmarker, die voor een groot deel versmolten is met etniciteit en nationaliteit. Op deze Servische identiteit wordt dus de nadruk gelegd door de Servisch orthodoxe kerk.

4 Conclusie

Zoals we gezien hebben in de voorgaande hoofdstukken lijkt de regering van Servië nog niet zover te zijn dat ze de massamoorden in Srebrenica als genocide willen erkennen. Dit blijkt onder andere uit de uitspraken van minister-president Vucic over de Srebrenica resolutie van de VN die niet werd aangenomen. Hij laat duidelijk blijken dat hij het hier niet mee eens was. Echter, de woorden ‘Servische oorlogsmisdaden’ en ‘genocide’ worden geen enkele keer genoemd in de teksten van de Servische overheid die over Srebrenica gaan, terwijl deze termen in bijvoorbeeld teksten van de Verenigde Naties constant gebruikt worden. Deze worden dan ook afgewisseld met woorden die de Servische overheid wel gebruikt om te verwijzen naar de gebeurtenissen in Srebrenica, maar deze afwisseling is bij de Servische overheid niet terug te vinden.

Wel lijkt er enige vooruitgang te zijn in het erkennen van de oorlogsmisdaden die door Serven gepleegd zijn in Srebrenica. Zoals we hebben gezien wordt er, waar er gesproken wordt over Srebrenica, naar de daden verwezen met ‘crime’. Ook hebben we gezien dat door de Servische overheid deze misdaden worden afgewezen en volgens hen de daders gestraft moeten worden. Tien jaar eerder werd het gebruik van de zin ‘Serbian war crimes’ in een voorgestelde declaratie door Servië afgewezen, dit lijkt in 2015 nog niet veranderd te zijn. Nergens in de berichten die te vinden zijn op de Servische overheidswebsite wordt er gesproken over Servische oorlogsmisdaden. Zoals is duidelijk geworden uit het geanalyseerde materiaal, is een verklaring hiervoor dat de Servische overheid op het gebruik van deze termen tegen is, omdat zij vinden dat daarmee de Serven de enige schuldigen lijken. Bovendien hebben zij meerdere malen uitgedrukt dat zij het gevoel hebben dat de Servische slachtoffers hiermee genegeerd worden. Een andere bevinding die is voortgekomen uit dit onderzoek, dat een verdere indicatie geeft van de ontkenning van de genocide in Srebrenica door Servië, is dat het woord ‘genocide’ in verwijzing naar Srebrenica in slechts één artikel van de Servische overheidswebsite is voorgekomen. Als we de gevonden resultaten van dit onderzoek naast de resultaten van het onderzoek van Obradovic-Wochnik leggen, zijn de te trekken conclusies soortgelijk. Hoewel er nog steeds in zekere zin sprake is van de ontkenning van genocide in Srebrenica, zijn de eerste stappen in het acceptatieproces van de gebeurtenissen gezet, hoewel dit acceptatieproces er nog niet anders uitziet dat tien jaar geleden. De Servische overheid lijkt nog steeds de rol die zij hebben gespeeld in de genocide in Srebrenica niet te erkennen, door de discussie hierover te vermijden. Dit doen zij, zoals we hebben gezien, door het debat van de genocide en Servische oorlogsmisdaden weg te leiden en de aandacht te vestigen op alle gevallen slachtoffers van de oorlog in voormalig Joegoslavië.

Tot slot hebben we gezien dat er wel sprake is van medewerking door de Servische overheid in het oppakken van Servische oorlogsmisdadigers. Hoewel zij misschien niet dezelfde woorden zouden gebruiken in het verwijzen naar deze personen, hebben zij in 2015 wel acht arrestaties verricht van Bosnische Serven die verdacht werden van het participeren in de genocide in Srebrenica van 1995.

Dit is mijns inziens een stap verder in het acceptatieproces van de genocide, maar het verbieden van alle herdenkingsevenementen in Belgrado lijkt dit weer tegen te spreken.

Om dit acceptatieproces verder te kunnen analyseren, zou een vervolgonderzoek over een langere periode nodig zijn. Omdat er de afgelopen tien jaar weinig tot geen verandering te zien lijkt te zijn, zou over weer tien tot twintig jaar dit weer onderzocht kunnen worden. Mijn verwachting is dat als de Servische overheid in de toekomst de discussie van de genocide minder uit de weg zal gaan, zij steeds dichterbij de erkenning en acceptatie zullen komen die Obradovic-Wochnik beschrijft, maar hier zal waarschijnlijk nog veel tijd nodig zijn. Gezien het patroon van vasthouden aan het verleden, zoals bijvoorbeeld het belang van de Kosovo mythologie voor Serven, kan dit nog lang duren.

Een vervolgonderzoek is mijns inziens ook nog nodig naar de invloed van de Servisch orthodoxe kerk op de erkenning en ontkenning van genocide in Srebrenica. Hoewel er in dit onderzoek al naar voren is gekomen dat de Servisch orthodoxe kerk zeker van invloed is op de Servische overheid en ook heeft bijgedragen en de manier waarop de genocide in Srebrenica als onderwerp van discussie ontweken wordt, is dit naar mijn mening nog slechts het tipje van de sluier. Om hier beter onderzoek naar te kunnen doen, zal veldwerk verricht moeten worden in Servië, te beginnen bij het interviewen van verschillende mensen met macht binnen de Servisch orthodoxe kerk. Door het stellen van de juiste vragen met betrekking tot Srebrenica, zou dan onderzocht kunnen worden hoe er vanuit de kerk over Srebrenica gesproken wordt, zonder dat hier – zoals in dit onderzoek het geval is – een tussenpersoon bij betrokken is. Over dit onderwerp zou een opeenstaand onderzoek gedaan moeten worden, dat veel uitgebreider is dan het onderzoek dat in deze scriptie gedaan is. Bovendien is het onderzoek dat gedaan is voor deze scriptie beperkt door mijn gebrek aan kennis van de Servische taal en het feit dat ik niet in de gelegenheid was om veldonderzoek te doen. Dit zou ik in het geval dat ik persoonlijk een vervolgonderzoek zou houden, wel doen.

Bibliografie

- Brunborg, Helge, Torkild Hovde Lyngstad en Henrik Urdal. 'Accounting for Genocide: How Many Were Killed in Srebrenica?' *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*. 19 (3), 2003, 229-248.
- Carmichael, Cathie. *A Concise History of Bosnia*. Cambridge University Press, 2015, xx.
- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Verenigde Naties, 1948.
- Duijzings, Ger. *Geschiedenis en herinnering in Oost-Bosnië: De achtergronden van de val van Srebrenica*. Amsterdam: Boom/Nederlands Instituut voor Oorlogdocumentatie, 2002
- Hall, Richard. *War in the Balkans: an encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2014.
- Hanna, Jason, B. Brumfield en C. Amanpour. "Srebrenica ceremony: Crowd chases Serbian PM as more victims buried", *CNN*. Edition.CNN.com, 2015. Via <http://edition.cnn.com/2015/07/11/europe/bosnia-srebrenica-massacre-commemoration/> 16-06-2016.
- Husicic, Jamie. '28 juni', *Slavische Studies*. Wordpress, 2013. Via <https://slavischestudies.wordpress.com/2013/10/13/28-juni/> 14-07-2016.
- Huttenbach, Henry. "From the Editor: Towards a conceptual definition of genocide", *Journal of Genocide Research*. 4 (2), 2002, 167-175.
- Jukic, Elvira M. 'Church Accused of 'Senseless Provocation' in Srebrenica', *Balkan Transitional Justice*. Balkan Insight (website), 2013. Via <http://www.balkaninsight.com/en/article/orthodox-church-urged-to-end-construction-in-srebrenica> 02-08-2016.

Koller, Markus. 'Bosnia and Herzegovina.' *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson. Brill Online, 2016. Via http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/bosnia-and-herzegovina-COM_24351?s.num=12 06-06-2016.

Murithi, Timothy. *The ethics of peacebuilding*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.

Nettelfield, Lara J. en Sarah E. Wagner. *Srebrenica in the Aftermath of Genocide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Obradovic-Wochnik, Jelena. 'Knowledge, Acknowledgement and Denial in Serbia's Responses to the Srebrenica Massacre', *Journal of Contemporary European Studies*. 17 (1), 2009, 61-74.

Runia, Eelco H. *Het Srebrenicasyndroom: hoe een historisch drama nagespeeld in plaats van opgehelderd werd*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015.

Schwartz, Stephen. 'The Srebrenica Massacre, 20 Years On', *The Weekly Standard*, 2015. Via <http://www.weeklystandard.com/the-srebrenica-massacre-20-years-on/article/987157> 02-06-2016.

Security Council of the United Nations. *Jordan, Lithuania, Malaysia, New Zealand, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America: draft resolution*. United Nations, 2015.

"Serbia and Montenegro", *2005 Country Reports on Human Rights Practices*, U.S. Department of State:

Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2006. Via <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2005/61673.htm> 12-06-2016.

Serbian Government website. <http://www.srbija.gov.rs/> 19-06-2016.

"UN officials recall 'horror' of Srebrenica as Security Council fails to adopt measure condemning massacre", *UN News Centre*, United Nations (website), 2015. Via <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsId=51359#.V4wN4biLS00> 14-07-2016.

Zajovic, Staca, Mahuron, K. *Challenging the Growing Power of the Serbian Orthodox Church in Public*

Life: The Case of Women in Black-Serbia. Women in Black-Serbia. Via http://www.wluml.org/sites/wluml.org/files/Challenging%20the%20Growing%20Power%20of%20the%20Serbian%20Orthodox%20Church%20in%20Public%20Life_The%20Case%20of%20Women%20in%20Black-Serbia.pdf 06-08-2016.

Zimonjic, Vesna P. 'At Political Rally, Serbian Church Crosses Sensitive Line', *Inter Press Service: News Agency*. IPSnews (website), 2013. Via <http://www.ipsnews.net/2013/05/at-political-rally-serbian-church-crosses-sensitive-line/> 08-08-2016.